

KIELEMME KÄYTÄNTÖ

Vaikeat välimerkkimme

Professori Matti Sadeniemi on vastikään julkaissut (Kielikello 2/1969 s. 5—16) laajan ja ansiokkaan selvityksen välimerkkimme käytöstä. Esitys on hengeltään varsin vapaamielinen: se ei anna kynänkäyttäjälle kahlitsevia määräyksiä vaan pyrkii ohjaamaan häntä hyvin perustelluilla suosituksilla. Menettely on epäilemättä paikallaan, kun halutaan palvella suurta yleisöä. Kuitenkin Sadeniemen yleistajuinen kirjoitus sisältää siksi paljon hyödyllistä ja osittain uuttakin tietoa, että se sopii kertauskurssiksi niin opettajille kuin kaikenlaisille opiskelijoillekin. Toivottavasti sitä vain luetaan oikeassa järjestyksessä: ensin pääsäännöt ja vasta sitten niihin liittyvät poikkeukset.

Kouluopetuksessa lienee näihin päiviin saakka noudatettukin kelioppien

suositamaa tyvestä puuhun -periaatetta. Tehtävä ei varmasti ole ollut helppo, mutta ainakin parhaimmissa kouluissa on kuten tunnettua päästy välimerkitystaidonkin opetuksessa hyvin tuloksiin. — Seuraavat numerotiedot kuvaavat erään jyvaskyläläisen oppikoulu- luokan kehitystä vuosina 1961—1969.¹

Taulukossa I esitellään mainitun luokan keskikouluasteen aineisiin sisältyvien välimerkki- ja pilkkuvirheiden absoluuttiset määrät ja keskiarvot ainetta kohden sekä pilkkuvirheiden prosenttiset osuudet kaikista välimerkkivirheistä. — Välimerkkivirheet näyttävät vähenevän melko tasaisesti luokka luokalta, joskaan virheiden huippukohta ei satu ensimmäiselle vaan toiselle luokalle. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että oppilaat alkavat tässä vaiheessa käyttäa yksinkertais-

I

Aineita	Välimerkkivirheitä		Pilkkuvirheitä		
	Yhteensä	Ainetta kohden	Yhteensä	%	Ainetta kohden
I 68	303	4,5	259	85,5	3,6
II 114	576	5,1	489	84,9	4,3
III 64	246	3,8	222	90,2	3,5
IV 127	288	2,3	245	85,1	1,9
V 109	226	2,1	184	81,4	1,7

¹ Taulukon I tiedot perustuvat pääosaltaan hum.kand. Helena Sarjantolan seminaariesitelmään Välimerkkien käytöstä keskikoululaisten aineissa (säilytteillä Jyvaskylän yliopiston suomen kielen laitoksessa).

II

Aineita	Virheitä		Välimerkkivirheitä			Pilkkuvirheitä		
	Yhteensä	Ainetta kohden	Yhteensä	%	Ainetta kohden	Yhteensä	%	Ainetta kohden
VI 188	2307	12,3	429	18,6	2,3			
VII 169	1756	10,4	326	18,6	1,9			
VIII 154	1328	8,6	227	17,1	1,5	158	69,7	1,0
Y 26	226	8,7	41	18,1	1,6	31	75,6	1,2

Y = ylioppilasaineet

ten päälauseiden ohella myös yhdyslauseita. Lopputulos, 2,1 virhettä ainetta kohden, on jo varsin tyydyttävä. — Pilkkuvirheiden suhteellinen osuus pysyy koko ajan erittäin suurena. Aluksi sitä tosin jonkin verran vähentävät ensija toisluokkalaisille ominaiset pistevirheet; yläasteella vaikuttaa samaan suuntaan aikaisemmin harvinaisten välimerkkien (kaksoispiste, puolipiste, ajatusviiva) suosion kasvu. Myönteisintä on se, että pilkkuvirheiden luku ainetta kohden supistuu 4,3:sta (II lk.) 1,7:ään (V lk.).

Taulukosta II käyvät lukioluokkien aineiden ja ylioppilasaineiden osalta ilmi samat seikat kuin taulukosta I. Lisäksi siihen on merkitty kaikkien korjattujen virheiden absoluuttiset määrät ja keskiarvot ainetta kohden sekä välimerkkivirheiden prosenttiset osuudet kaikista korjatuista virheistä. — Virheiden määrä ainetta kohden vähenee lukioluokilla tuntuvasti; lasku on peräti 3,7 prosenttiyksikköä. Positiivinen muutos näkyy selvästi myös välimerkki- ja pilkkuvirheitä osoittavista luvuista. Välimerkkivirheiden prosenttinen osuus kaikista virheistä pysyy kuitenkin lähes muuttumattomana (V lk:illa tosin 17,1 %, mutta ylioppilasaineissa jälleen 18,1 %). Sen sijaan

pilkkuvirheiden osuus on VIII luokalla 11,7 prosenttiyksikköä pienempi kuin V luokalla. Suunta on ilmeinen, vaikka VI ja VII luokan tiedot puuttuvatkin. Kaiken kaikkiaan kehitys näyttää vähintäänkin lupaavalta.

Oppikoulussa pystytään siis supistamaan välimerkkivirheiden määrä lähes olemattomiin. Tämän perusteella tekisi mieli olettaa, että yliopiston opiskelijoille, jotka sentään tiedoiltaan ja taidoiltaan ovat ylioppilaiden parhaimmista, ei välimerkkien käyttö enää ole mainitsemisen arvoinen ongelma. Tosin monilla maturiteettikokeiden ja pro gradu -kirjoitusten kielentarkastajilla lieenee päinvastaisiakin kokemuksia. — Kun asiasta ei ole saatavissa minkäänlaisia numerotietoja, järjestin laudaturseminaarini jäsenten kanssa niiden hankkimiseksi pienen testin. Siihen ottivat osaa muille kuin suomen kielen lukijoille tarkoitettua kirjoittamisen kurssia seuraavat opiskelijat, jotka yleensä ovat toisen tai kolmannen vuoden ylioppilaita. Koehenkilöille jaettiin kahdentyyppisiä monisteita: ne olivat muuten samansisältöisiä, mutta A-tekstistä (27 kpl) oli poistettu kaikki välimerkit, B-tekstistä (22 kpl) vain pistettä pienemmät välimerkit (puolipisteet, pilkut jne.). Tä-

män jälkeen osanottajia kehoitettiin kieliopin tietojensa nojalla lisäämään koetekstiin kaikki siitä puuttuvat välimerkit.

Koetehtäväksi valittu teksti on miltei sellaisenaan otettu eräästä aikakauslehdestä. Se edustaa näin ollen normaali-kieltä, johon ei ole varta vasten sisällytetty hankalia välimerkkitaupauksia. On päinvastoin tunnustettava, että siitä puuttuu useita tutkimuksen kannalta kiintoisia yksityiskohtia. Testin voi siis katsoa mittaavan opiskelijain kykyä selviytyä helpohkosta välimerkitystehtävästä.

Maailmankaikkeuden arvoituksen ratkaisu on vielä kaukana

Kuuntutkijain kansainvälinen konferenssi, historian ensimmäinen, on päättynyt Houstonin avaruuskeskuksessa. Sen 800 osanottajaa, kaikki eri puolilta maailmaa, ovat yhtä mieltä siitä, että maailmankaikkeuden arvoituksen ratkaisu on vielä äärettömän kaukana, ehkä kokonaan tavoittamattomissa.

Myöskään kuu ei ole vielä paljastanut kaikkia salaisuuksiaan, toteaa se 142-jäseninen tiedemiesryhmä, joka on tutkinut perusteellisesti Apollo 11 -kuulennolta 16.—24. heinäkuuta 1969 tuoduista näytteistä 11 kg:n erän. Tutkimukset ovat kuitenkin antaneet arvokkaita lisätietoja ihmisen asuttamaa planeettaa ympäröivästä avaruudesta.

Tiedemiehet ovat yksimielisiä siitä, että kuun ikä on n. 4,6—4,7 miljardia vuotta, siis huomattavasti suurempi kuin aiemmin on otaksuttu. Maa on todennäköisesti yhtä vanha, vaikka vanhimmat sen pinnalta löydettyt kivet ovat iältään vain 3,4 miljardia vuotta. Tämä merkitsee sitä, että kuu tarjoaa paremmat mahdollisuudet tutkia aurinkokuntamme historiaa. Kuun pinnalla tehdyt mittaukset osoittavat

myös, että se tarjoaa paremmat edellytykset tutkia ns. aurinkotuulia eli auringon lähettämää kosmista säteilyä. Suunnitellessaan kuun pinnalla tehtäviä tarkempia tutkimuksia tiedemiehet toivovat saavansa lisätietoja mm. energian ja massan määrästä ja liikkeistä aurinkokunnassa; tämän odotetaan lisäävän mahdollisuuksia saada selville, onko maailmankaikkeus stabiili vai laajeneva.

Tähän mennessä tehtyjen tutkimusten nojalla on todettu, ettei kuun pinnalla ole minkäänlaista elämää ja ettei siellä koskaan ole ollutkaan orgaanisia aineita. Monet tunnetut tiedemiehet ovat nyt luopuneet aiemmista teorioistaan. Rauhallisuuden merestä tuoduista näytteistä on tehty ainakin yksi päätelmä: kuun ns. merialueet eivät ole syntyneet laavasta eivätkä vedestä. Rauhallisuuden meri on laaja, hienojakoisen tomun peittämä tasanko, ja tämä tomu on syntynyt sellaisen prosessin kautta, jota ei tunneta maan pinnalla.

Tiedemiehet eivät ole päässeet yksimielisyyteen siitä, onko kuu ydintään myöten täysin kylmä taivaankappale vai onko sen sisusta sulassa tilassa olevaa massaa kuten maan sisusta. Kuunäytteiden tutkimukset ovat herättäneet joukon uusia kysymyksiä: Onko kuu syntynyt tomu- ja kaasupyörteestä samaan aikaan kun aurinkokunta syntyi? Vangitsiko maan vetovoima kuun sen nykyiselle radalle, vai onko kuu irtautunut maasta miljardeja vuosia sitten? Mistä johtuu meteorien jättämiä jälkiä tasoittava salaperäinen kulumisilmiö? Miksi kuussa esiintyy pitkäaikaisia värähtelyjä meteorien törmätessä sen pintaan?

Jäljellä olevien kuunäytteiden tutkimusten toivotaan antavan uusia hyödyllisiä viitteitä näiden kysymysten ratkaisemiseen. Houstonin kuukonferenssi oli vasta alkua, mutta se tulee olemaan erittäin tärkeä tulevaisuuden

kuu- ja avaruustutkimuksille. Tämä on lyhyt askel yhdelle ihmiselle mutta pitkä ihmiskunnalle, lausui Neil Armstrongin astuttuaan kuun pinnalle 22. 7. 1969 klo 4.56 Suomen aikaa, ja nämä hänen sanansa pitävät varmasti paikkansa.

Virkkeiden oikea hahmottaminen on ollut — niin kuin odottaa sopiinkin — helppo tehtävä: koko koaineistoon sisältyy vain pari kolme karkeaa erehdystä. Tavallisin virhe on pisteen korvaaminen pilkulla eli siis toisiinsa löyhästi liittyvien lauseiden yhdistäminen samaan virkkeeseen. Ainoa varsinainen kompastuskivi on pisteen käytössä ollut järjestysluvun merkitseminen rajakohtailmauksen yhteydessä (16.—24. heinäkuuta 1969). A-ryhmässä on täysin oikeita vastauksia vain 43 %, B-ryhmässä 52 %. Myös normaalista päiväyksestä

ovat järjestysluvun pisteet muutamilta (n. 10 %:lta) unohtuneet. — Kaksoispisteen merkitsemiseen tarjoutui mahdollisuus vain A-tekstissä. Sitä käytti ensimmäisessä tapauksessa 21 ja toisessa 16 kaikkiaan 27 vastaajasta.

Yhdysmerkin tarpeellisuuden kokeen osanottajat ovat havainneet perin kehnosti, vaikka kaikki neljä tapausta ovat ilmi selviä (142-jäseninen, Apollo 11 -kuulento, tomu- ja kaasupilvi, kuu- ja avaruustutkimus). A-ryhmässä tulos on +59 %, B-ryhmässä +62 %.

Pilkutus näyttää tuottaneen ylioppilaille jopa voittamattomia vaikeuksia: ainoakaan vastaus ei ole täysin virheetön. Tulokset käyvät yksityiskohtaisesti selville seuraavista taulukoista, joissa Ia = päälause + alustuskonjunktioilla alkava sivulause; Ib = päälause + liittokonjunktioilla samaan aikaan kun alkava sivulause; II = päälause + relatiivinen

A

Tapauksia	+	—	+ %	— %
Ia 162	154	8	95	5
b 27	5	22	19	81
II 54	53	1	98	2
III 27	1	26	4	96
IV 54	41	13	76	24
Va 81	45	33	59	41
b 54	48	6	89	11
c 27	23	4	85	15
VI 54	14	40	26	74
VII 27	22	5	81	19
VIII 54	8	46	15	85
IX 162	132 + 15	15	93	9

B

Tapauksia	+	—	+ %	— %
Ia 132	126	6	95	5
b 22	2	20	9	91
II 44	42	2	95	5
III 22	0	22	0	100
IV 44	32	12	73	27
Va 66	45	21	68	32
b 44	36	8	82	18
c 22	21	1	95	5
VI 44	16	28	36	64
VII 22	19	3	86	14
VIII 44	2	42	5	95
IX 132	101 + 10	21	84	16

sivulause; III = päälause + *kuin*-konjunktiolla alkava täydellinen (= predikaatillinen) sivulause; IV = päälause + epäsuora kysymyslause; Va = kaksi rinnasteista päälauseetta, joilla ei ole yhteisiä jäseniä ja joita yhdistää kopulatiivi- tai disjunktiiivikonjunktio; Vb = kaksi rinnasteista päälauseetta, jotka liittyvät toisiinsa konjunktiotta; Vc = kaksi rinnasteista päälauseetta, joiden välissä on adversatiivikonjunktio *mutta*; VI = kaksi rinnasteista sivulauseetta, joita yhdistää kopulatiivi- tai disjunktiiivikonjunktio; VII = kaksi rinnasteista lauseenjäsentä, joiden välissä on adversatiivikonjunktio *mutta*; VIII = kaksi perättäistä adjektiiviattribuuttia; IX = lisäykset, selitykset yms. irralliset ainekset.

Kokeen osanottajat ovat käyttäneet pilkkua melko johdonmukaisesti tapauksissa Ia, II, Vc ja VII, ts. sellaisten lauseiden ja lauseen osien edellä, jotka alkavat määrättyyppisillä konjunktiolla (= muilla kuin kopulatiivi- ja disjunktiiivikonjunktiolla) tai relatiivipronominilla. Kuvaavaa on, että pilkku on merkitty suhteellisen huolellisesti myös rinnasteisia lauseenjäseniä yhdistävän adversatiivikonjunktion edelle (VII), vaikka se ei uusimpien ohjeiden mukaan olekaan tässä asemassa välttämätön. Sen sijaan esim. epäsuoran kysymyslauseen (IV) erottaminen muusta lauseyhteydestä on ollut runsaalle neljännekselle (A 24 %, B 27 %) ylivoimainen tehtävä. Tämä kaikki viittaa varsin mekaaniseen pilkutustapaan. Ilmeisesti monet toisen ja kolmannen vuoden opiskelijat muistavat enää vain sen alaluokilla oppimansa nyrkkisäännön, että pilkku kuuluu tiettyjen sanojen yhteyteen. Liitokonjunktioihin rinnastuva *samaan aikaan kun* (Ib) lienee ainoastaan näennäinen poikkeus: useimmat koehenkilöt eivät ole kyenneet ratkaisemaan pilkun paikkaa, ja siksi he ovat jättäneet sen kokonaan pois. Lopputulos on kuitenkin oikea, koska pää- ja sivulauseen välinen raja on tässä tapauksessa kovin epämääräinen.

Yllättävän hyvin on mennyt perille tieto siitä, että *kuin*-sanan edellä ei läheskään aina tarvita pilkkua. Vaikka koetekstissä oleva *kuin* (III) aloittaakin predikaatillisen sivulauseen, on vain yksi vastaaja pitänyt pilkkua aiheellisena. Sadeniemen mukaanhan pilkkua ei tässä tarvita, koska edellä on sana (*suurempi*), johon *kuin* viittaa. Tuntuu kuitenkin vaikealta uskoa, että tämän seikan merkitys olisi ollut miltei kaikkien koehenkilöiden tiedossa. Nähtävästi kouluopetuksessa ei enää kiinnitetä koko kysymykseen sanottavaa huomiota.

Irrallisten aineiden erottamisessa muusta lauseyhteydestä (IX) kokeen osanottajat ovat myös onnistuneet mainiosti. Pilkun lisäksi he ovat — tavallisesti aivan oikein — käyttäneet ajatusviivaa, puolipistettä ja jopa sulkumerkkejä. Eniten ovat tuottaneet kiusaa sellaiset selitykset ja lisäykset, jotka on erotettava molemmin puolin pilkulla tms. välimerkillä; niistä on usein jälkimmäinen unohtunut. Kaiken kaikkiaan vaikuttaa kuitenkin siltä, että tämänluonteiset pilkutustapaukset ovat vaivattomimmin hallittavissa, koska niissä tauko ja pilkku osuvat yleensä samaan kohtaan.

Koehenkilöiden tietämättömyys paljastuu räikeimmin tyypeistä Va ja VI: runsas kolmannes vastanneista (A 41 %, B 32 %) ei ole selvillä siitä, että kopulatiivi- tai disjunktiiivikonjunktioiden yhdistämät päälauseet erotetaan toisistaan pilkulla, ellei niillä ole yhteisiä jäseniä, ja lähes yhtä suuri osa (A 26 %, B 36 %) kuvittelee pilkun olevan tarpeen sellaistenkin rinnasteisten sivulauseiden välissä, joita yhdistää kopulatiivi- tai disjunktiiivikonjunktio. Jälkimmäisessä tapauksessa on pilkun paikan määrittäminen tuottanut vielä lisähankaluuksia: toiset ovat sijoittaneet pilkun yhdistävän konjunktion edelle (*ja että*), toiset taas sen jälkeen (*ja, että*). Ryhmiin Va ja VI kuuluvat virheet eivät havaintojeni mukaan ole aivan harvinaisia edes suomen kielen opiskelijain harjoitus-

töissä; joskus niitä tapaa jopa maturiteettikokeista ja laudaturtutkielmistakin.

Ihmeen vierasta on kokeen osanottajille ollut pilkun sijoittaminen kahden perättäisen attribuutin väliin (VII). Vaikka koetekstin toinen esimerkkitapaus (*laaja, hienojakoisen tomun peittävä tasanako*) suorastaan houkuttelee pilkun käyttöön, on vastaajista vain viidennes (49: 10) siihen rohjennut. Tämä johtuu ilmeisesti kielioppien ja oikeakielisyysoppaiden ristiriitaisista säännöistä. Esim. Setälän kieliopin mukaan (SK § 54 6. muist.) attribuuttien väliin on syytä panna pilkku vain siinä tapauksessa, että jälkimmäisellä attribuutilla on erityinen paino. Saarimaa puolestaan edellyttää (Kielenopas⁷ s. 132) molempien attribuuttien olevan pääsanaansa nähden yhtä itsenäisiä ja myös painollisia. Sadeniemen viimeksi antama ohje poikkeaa olennaisesti molemmista (Kielikello 2/1969 s. 6): »Kaksi perättäistä attribuuttia ovat rinnasteiset ja erotetaan toisistaan pilkulla, jos niiden väliin voi ajatella *ja*-sanana.» Näin muotoiltu sääntö lisää pilkun käyttöä.

Testin kokonaistulos on masentava: yliopisto näyttää kykenevän kahdessa vuodessa turmelemaan oppikoulun kahdeksanvuotisen työn. Totuuden nimessä on kuitenkin kiirehdittävä myöntä-

mään, että oman kirjoituksen välimerkittäminen on toki paljon yksinkertaisempi tehtävä kuin pisteiden ja pilkkujen sijoittelu vento vieraaseen tekstiin. Kokeen osanottajat eivät sitä paitsi suinkaan olleet sen valiokoulun oppilaita, joiden taitoihin heidän saavutuksiaan on tässä verrattu. Oma osuutensa tulosten kehnouteen on varmasti ollut myös sillä, että testattavien enemmistö oli vieraiden kielten opiskelijoita, jotka ovat viime vuosina tehneet tuttavuutta englannin ja ruotsin ns. taukopilkutuksen kanssa. Toisaalta juuri heidän luulisi parhaiten tietävän, millaisen anarkian välimerkkien mielivaltainen sirottelu aiheuttaa. Mutta ei myöskään kieliopillisen pilkutuksen pääsääntöjen vastaisten poikkeusten jatkuva lisääminen ole ainakaan metodiselta kannalta oikea tie: se tuottaa kyllä näennäisen helpotuksen kulloiseenkin osaongelmaan, mutta se tie johtaa koululaiset ja opiskelijat sääntöjen ja poikkeusten sekasortoiseen ryteikköön. Koulupetuksessa saavutettaneen yhä parhaat tulokset mahdollisimman johdonmukaisten ja selkeiden ohjeiden avulla. Mikäli kuitenkin ylioppilaiden mieleen jää välimerkeistä vain pilkun käyttö niiden tai näiden sanojen edellä, on opetusmenetelmissä tarkistamisen varaa.

HEIKKI LESKINEN